

Нестелєєв М.А., Москаленко М.М.
Міфологема води у збірці В. Стуса „Палімпсести”

*Нестелєєв Максим Аркадійович, кандидат філологічних наук, доцент
 Москаленко Марина Миколаївна, магістрантка філологічного факультету
 Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна*

Анотація. У статті аналізується міфологічний символ води у збірці українського поета-шістдесятника Василя Стуса „Палімпсести”. Досліджено інваріанти цієї міфологеми та частотність їхнього вживання. Визначено особливості образного й контекстного вживання міфологеми води в поезіях Василя Стуса.

Ключові слова: символ, міфологема, шістдесятники, інваріант, вода

Аналіз функції міфологем у певному тексті дає змогу істотно уточнити та доповнити розуміння певного тексту. Важливим фактором виявляється та об'єктивно змістова роль, що її міфологема може виконувати у творі. З'ясування функції міфологем у ліриці В. Стуса дасть змогу описати його художній світ, спираючись на значимі саме для нього першоелементи буття, відібрані з „загального фонду”. Як давня міфологія була покликана пояснити світ, так і літературна, індивідуально-авторська міфологія у її специфічній єдності елементів і відношень між ними, може допомогти виявити та пояснити своєрідність авторського художнього світу.

Для аналізу було обрано один з первинних архетипів – вода. Він не обмежений рамками конкретного міфологічного сюжету та пов'язаний з універсальними категоріями людського мислення. На думку Х. Керлота, вода – це одна зі складових світу, що позначає „всесвітній збіг потенційних можливостей, що передує всім формам та всьому творенню” [3, с. 116]. В. Войтович у своєму словнику „Українська міфологія” подає таке визначення: „Вода – за народними віруваннями, найвеличніший дар неба Матері-Землі, бо вона оживлює її та робить плодючою” [2, с. 83]. Н. Шапарова у „Короткій енциклопедії слов'янської міфології” значення міфологеми „вода” пояснює так: „Вода – свята, чиста стихія, але разом із тим – місце існування нечистої сили” [5, с. 174].

Для того, щоб з'ясувати, як інтерпретує символ вода В. Стус в один із найплідніших періодів своєї творчості, було досліджено використання цього символу у збірці „Палімпсести” (1977). У цій книжці образ води постає у багатьох своїх інваріантах: сльоза, ріка, криниця, дощ, хвиля, джерело, струмок, озеро, колодязь, сніг, крига тощо. Проте не завжди її однотипні постаті використовуються автором в однаковому контексті, в однаковому смислового оточенні, з однаковою метою.

Як зазначено у словнику „Українська міфологія”, „води, за первісними уявленнями, поділяються на чоловічі і жіночі. Чоловічі – це дощові й снігові, „небесні” води, а жіночі – „земні”, води криниць, колодязів, джерел” [2, с. 457]. Варто розпочати з „жіночих” вод, оскільки ці символи є більш зрозумілими і частіше за все репрезентують не такий широкий спектр значень, як „чоловічі”, а, отже, є простішими для розуміння читачем. Такими „водами” у віршах В. Стуса є струмки, ріки, моря, озера, колодязі, криниці, джерела, хвилі тощо.

Струмок у письменника постає своєрідним символом чогось нового, молодого, того, що провіщає пере-

хід до кращого життя, кращої долі („...шумної / помолоділої по ста струмках небесної води...” [4, с. 404]), а зникнення струмка пророкує занепад, втрату надії („...Вже завтра знов затягнуться струмки, / твоя душа одлегла не відтерпне...” [4, с. 452]).

Доволі часто використовуваним символом у збірці „Палімпсести” є символ річки. В українській міфології „річка осмислюється як дорога в інший світ, який знаходиться на іншому березі або на острові серед моря, у яке впадає річка. Вона символізує також течію часу, вічність і забуття. Річка пов'язана з ідеєю долі, смерті, страху перед потаємним, з природним відчуттям холоду і темноти, емоційними переживаннями” [2, с. 457]. У В. Стуса цей символ дещо споріднений із народним уявленням. У вірші „Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча...” ріка постає як сила, що роз'єднує ліричного героя з коханою, забирає його від неї: „Ти тут. Ти тут. Як у заждалим сні – / хустинку бгаєш пальцями тонкими / і поглядами, рухами палками / примарною ввижаєшся мені. / І враз – ріка! З розлук правікових / наринала, найшла і захопила” [4, с. 363]. Ліричний герой прощається з коханою назавжди, не сподіваючись повернутися колись: „Скажи – синочок мій / нехай віка без мене довікує” [4, с. 364].

Проте не завжди ріка у поета – це символ смерті або розлуки. Вона асоціюється також і з плином життя: роки людського життя в нього „посовгнуті, мов ріки од гирла до джерел” [4, с. 432]. Г. Башляр зазначає: „Двічі в одній річці скупатися неможливо, оскільки людина, вже за суттю своєю, наділена долею вод, що течуть. Отже, вода – стихія воістину минуща” [1, с. 23]. Та, як і ріки, життя все ж приречене на завершення: „...Бо сходяться усі кінці. Всі ріки / доходять гирл” [4, с. 383]; „Ще вруняться горді Славутіві кручі, / ще синіє річки замріяна гладь, / та вже проминув тебе птахом летючим / твій час, твій останній. Попереду – падь...” [4, с. 396]; „Ріка життя уже тече повз мене...” [4, с. 478].

У збірці „Палімпсести” досить поширеним є гідронім Дніпро (Борисфен), що в інших народів завжди асоціювався з Україною, українською землею й українцями. Вживання назви цієї річки у віршах В. Стуса є цілком виправданим і очевидним, оскільки цього поета пам'ятають і поважають за його нестримну волю, дивовижний патріотизм і відданість своєму народові. Таким чином, Стус-патріот не міг не проявитись у постаті Стуса-поета. Зокрема, у вірші „Той бідний вивквіт рідної землі...” [4, с. 441] зазначається: „Той бідний вивквіт рідної землі, / що кроплений дніпровую водою, своєю присягався головою – / що розпізнав рахманний біль землі – / уже його покраяно, потя-

то...”, тобто автор використовує означення „кропле-ний дніпровою водою” для того, щоб унаочнити образ „рідна земля”, утвердити її біблійну „окропленість”, той християнський „виквіт”, що є у повній мірі „рахманним”, безборонним для покрайня. Дніпро у В. Стуса страждає, плаче й тужить, як і нещасна рідна ненька Україна, втрачаючи своїх щирих і незрадливих дітей: „Хай мною вишумовують вітри, / могили тужать і Дніпро далекий / в низькі басы всіяє хлюпіт свій...” [4, с.461]. Образ Дніпра у В. Стус є спорідненим із тим, як цю річку зображає у своїй творчості Т. Шевченко, який теж бажав щастя й миру на своїй рідній землі і вважав Дніпро центром, ядром, що об’єднує всю Україну. Знаково, що для обох поетів Дніпро є образом оксиморонним, оскільки він розділяє Україну на Лівобережну та Правобережну та водночас похристиянськи об’єднує рідний народ в образі своєї рідної святої води, здатної відживлювати та оновлювати. Таким чином, міфологема води практично в кожному своєму інваріанті є амбівалентною структурою.

Поряд із ріками також зазначається існування моря, у яке вони впадають. Цей символ теж не є однозначним: море – це і простір („...за сині за моря лети по воду...”) [4, с. 370], і якась нестримна страшна невідома сила, яка „колотиться, і ремствує, і скоро – / наперекір всім бідам – зареве” [4, с. 383], і саме земне існування, „людське море”, вище за яке ми хочемо піднятися („Ту келію, котра над морем / (гуде басове жалюзі), / ми, смертній віддані жазі, / очима нетерпляче борем” [4, с. 383]).

Такі символи, як криниця, джерело, часто вживаються В. Стусом поруч, оскільки у їхньому значенні є деяка схожість, спорідненість: за давніми народними уявленнями, ці поняття також виступали своєрідними символами-синонімами. „Щасливим є той, кого розбудила свіжа пісня джерельця, справжній голос живої природи. Кожен новий день заново вливає в нього динаміку народження. Пісня джерела на зорі – це пісня молодості, мудрість юності” [1, с. 60]. Ці слова французького філософа підтверджуються й творчістю українського поета: „Отак і жив: любив – як пив / од джерела, купався в щасті, / та грім громохкий про-гримів / і навалилися напасті” [4, с. 455]. Наші пращури вірили в те, що джерельна вода є чарівною та цілющою, а криницю вважали символом родючості, здоров’я, сили, багатства. У вірші „Усухло серце джерела...” бачимо мотив втрати життєвої сили, енергії, жаги до життя: „Усухло серце джерела. / Криниця тьмяна обміліла / і висхла...” [4, с. 406]. Подібний мотив зустрічаємо і в іншому вірші – „Хоч покоти м’ячем по цій дорозі...”: „Кринице незглибима, доки ще / до тебе воду лити джерелову, / щоб не всихала”, стривожена мати „крові б наточила / зі своїх вен, щоб било джерело”, щоб повернути життєву енергію „охлялій вігчизні” [4, с. 406].

В. Стус також часто звертається до зображення „чоловічих вод”, тобто „небесних”: дощів, гроз, снігів тощо. Ці „води” репрезентовані у більшій кількості, ніж попередні, що дає змогу ясніше виокремити те значення, яке їм надає автор, простежити закономірності їхнього уживання та відзначити змістове наповнення цих символів.

Такі опади, як дощ і гроза, завжди сприймалися як певна некерована, несподівана, стихійна сила, покликана руйнувати, губити все, з чим зустрінеється, але водночас здатна відновити, дати „нове життя”. Давні українці так розуміли і бачили дощ: „Дощ – у народній традиції об’єкт поклоніння і магічних дій. Дошові хмари вважалися небесними колодязями і ріками. Холодна зима закривала священні води льодом: усе на довкіллі завмирало, а земля одягалася у сніжний саван. Навесні могутній бог Перун розбивав ці пута своїм важким молотом і звільняв дошові потоки; омиваючи землю, вони повертали їй родючість, укривали її буйною зеленню і квітами, ніби воскрешаючи для нового життя. Звідси виникло вірування, що дощ, особливо весняний, дарує силу, здоров’я, красу і дітородство (хворим давали пити дошову воду і радили в ній купатися” [2, с. 165]. Отже, з поданого визначення бачимо, що дощ в українській міфології вважався певним символом оновлення, очищення, відродження.

У творах В. Стуса дощ має таке ж символічне значення, як і в українській міфології, та поряд із цим поет надає цьому символу деяких нових рис, не властивих міфологічному світогляду українців. У вже згаданому вірші „Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча...” є рядки: „...Нехай паде над нами дощ / спогадувань святошинських, пречиста” [4, с. 363], у яких автор показує надію ліричного героя на те, що піде „дощ спогадувань”, і вони, хоч і у спогадах, хоч і ненадовго, та все ж будуть разом із коханою, зможуть відновити в пам’яті все те, що було між ними, знов це пережити. А в іншому вірші – „Посоловів од співу сад...” – дощ постає вже не як надія, сподівання, а як перегляд свого життя, розмірковування над ним: дощ „лив... і всі невтішні / мої передуми будив...” [4, с.366]. Таким же роздумом над життям дошова пора постає і в іншому тексті – „Був дощ. Була пора смеркань”. Дощ у цьому вірші викликає у ліричного героя роздуми про суть, зміст життя: „Був довгий дощ. І я не спав / ачи очей не міг склепити. / І думав: як то в світі жити?” [4, с. 474]. Герой намагається зрозуміти, навіщо він жив у цьому світі, до чого прагнув, чи, може, він подібний до тих крапель, „котрі падінням і щасливі, / аби в останньому пориві, / у плині самострумувань / ураз зайти за власну грань, / пірнути в смертні переливи” [4, с. 474]. У кінці вірша дощ остаточно набирає своєї очищувальної сили, перетворюється на жахливу істоту, що так „іде, / неначе небо, що над нами, / всіма загримало громами / і ти радний уже руками / вчепитись за повітря...”. Але все ж немає порятунку, „і поніч облягає світ”. Отже, тут дощ є вже не просто якимись опадами, а міфічною постаттю, здатною як відновлювати спогади, так і знищувати їх, що якраз і збігається з усталеним народним уявленням про цю силу. Страшною, руйнівною силою постає дощ у вірші „Сто чорних псів прогавало. Сто псів...”. У цьому творі поет зображує велику бурю, непереможну, та таку, що знищує все на своєму шляху: „І опадали мертві солов’ї / обабіч літака – як змерзлі сльози” [4, с. 488]. У цій поезії автор використовує величезну кількість різних інваріантів символу води (сльози, хвилі, крига, іній, потойбічна вода, роса), властивості яких допомагають максимально точно передати ті відчуття, те смислове наповнення, що й

потрібне авторові. Важливо, що майже всі водні втілення показані автором у цьому вірші у негативному світлі, окрім роси: „Гей на Україні сонце п'є / росу добірну – випиває” [4, с. 492].

У В. Стуса роса є одним з найменш вживаних інваріантів міфологеми води. В одному з віршів він пише про цей образ, порівнюючи його з якоюсь долею (чи точніше – долею), що тяжіє над усією землею: „Туман розвіявся. Зійшла / тяжка роса на стиглі луки” [4, с. 476]. У цьому контекстному інваріанті образ роси є найбільш міфологізованим, що й підтверджують наукові розвідки. Роса як міфологема – це сутність, що існує на межі ночі та світанку, та пов'язана з богом перших промінів сонця – крилатим Еосом. У роки раннього християнства, за свідченням науковців, вона „символізувала дар Святого Духа, благо з небес, що оживлює висхлі душі” [2, с. 74]. Алхіміки називали її водою мудрості, що існує на межі мороку незнання та зародження світлу розуміння [6]. Можливо, у В. Стуса цей інваріант води не настільки поширений через те, що якраз мудрість для нього є недосяжним ідеалом, тією рососою, що швидко зникає на сонці та водночас, за стародавнім українським прислів'ям („доки сонце зійде – роса очі виїсть”), є небезпечною силою, силою розуму, незносною у суспільстві, де розум є радше недоліком, аніж цінністю.

Надзвичайно важливо, що не найширше у творчості В. Стуса вода представлена у такій своїй іпостасі як сніг, іній. На думку В. Войтовича, „сніг, за повір'ям, виникає з дощу або пари, яка виходить з димом і зберігається на небі янголами. Коли скупчуються особливо великі запаси снігу, вони скидають його на землю, прочищаючи собі шлях. За іншими віруваннями, то великий чорт, зібравши багато снігу святкує своє весілля: тому бувають сильні хурделиці” [2, с. 489].

Вода часто символізує рух, потік життя тощо, а сніг – це така собі „знерушена” вода, своєрідний символ припинення руху, зупиненого життєвого потоку. У подібному значенні він часто постає у творах В. Стуса. Зокрема у вірші „Як хочеться – вмерти!” автор описує потойбічний світ як „снігів снігавицю” і бажає вмерти, „розплататись / в снігах безшелесних / десь між кучугурами / доль запропалих...” [4, с. 393]. В інших творах перед читачем постають душі померлих, які „стоять в короні сніговій” [4, с. 402], або самі померлі лежать під горою снігу, нікому невідомі („Навпроти графіка гори...”), або кохана йде назавжди „у морок – сніг – у вереск заметілі” [4, с. 363]. І водночас бачимо тепло, надію на краще тоді, коли сніг тане („О передсмертні шепоти снігів”) або коли він за вікном і не лякає своїм холодом („Мете надворі снігова пороша...”).

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
Bashlyar H. Voda i hrezy. Opyt o voobrazhenii materii [Water and Dreams. The experience of the imagination of matter]. – M.: Izdatelstvo humanyтарной литературы, 1998. – 268 s.
 2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
Vojtovych V. Ukrayinska mifolohiya [Ukrainian mythology]. – K.: Lybid, 2002. – 664 s.

Сама ж вода, її потоки, її рухи й певна поведінка суголосна з плином життя, тобто виступає таким собі синонімом до життєвого потоку, самого земного життя, часу, який судилося людині провести на цьому світі: „Пливе земля. І спокій сподіваний – / Як тиша тиші. Як кінець кінця. / Хлющить вода. Так час біжить захланний – / Наближує мене до речення...” [4, с. 366]. У вірші „Невже оце ти й є, бідо...” автор закликає: „Шуми, водо, шалій, водо, / і жebони...” , оскільки все ж „нам щастя вдасться” [4, с. 386], тобто поет звертається до води як до життя, переконуючи його так само шаліти й шуміти, незважаючи на біди, що його супроводжують. Поряд із цим завершення життя, близька, невідворотна смерть показана В. Стусом як кінець, край води: „Все вище й вище засягають води / терпкого забуття. Все ближче край” [4, с. 376].

Знаково, що майже завжди, лише за невеликими винятками, у віршах, де життя ототожнюється з водним потоком, помітна деяка приреченість людини у житті, своєрідна напередвизначеність, що тяжіє над нею Богом чи долею: „Червона барка в чорноводді доль / загубиться” [4, с. 376], „І розгубись у вирі струмувань, / згубивши берег свій, віддавшись світу” [4, с. 376], „...пускай на воду зламане весло, / і стань – уже безпам'ятний – собою” [4, с. 476].

Звернення В. Стуса до образів-символів, пов'язаних із водною стихією, як і звернення до цього архетипу давніх слов'ян та інших народів у своїй міфотворчості, можна пояснити з кількох ракурсів. По-перше, причиною цього могли стати її природні властивості: здатність підтримувати життя, забезпечувати вологість землі, очищувати від бруду. По-друге, ставлення до неї як до небезпечної, некерованої стихії, як до певної міфологічної межі між „дим” і „тим” світами. По-третє, постійна потреба контакту з нею, широкий спектр можливостей використання її з ритуально-магічною метою. Проаналізувавши збірку В. Стуса „Палімпсести”, можемо узагальнити, що слово „вода” і близькі до нього за значенням інваріанти цього образу виступають у поетичних текстах автора в різних архетипних значеннях. Поряд із цим наявне і нейтральне (позаархетипне) використання водних символів: „М'яко вистелив іній / український обік, / тільки довшають тіні і коротшає вік” [4, с. 387]. У ліриці В. Стуса є певні контексти, у яких слово „вода” та лексеми на позначення похідних від цієї стихії міфологем проявляють свої архетипні значення. Аналіз цих контекстів дає нам змогу не тільки повніше зрозуміти конкретні поезії, а й виявити в них дещо загальнолюдське, істотне, вічне, що може залишатися всезагальним, але при цьому все ж зберігати риси авторської індивідуальності.

3. Керлот Х. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 603 с.
Kerlot Kh. Slovar symvolov [Dictionary of symbols]. – M.: REFL-book, 1994. – 603 s.
 4. Стус В. Час творчості. *Dichtensezeit*. – К.: Дніпро, 2005. – 704 с.
Stus V. Chas tvorchosti. Dichtensezeit [The Time of Creativity Work. Dichtensezeit]. – K.: Dnipro, 2005. – 704 s.

5. Шапарова Н. Краткая энциклопедия славянской мифологии. – М.: ООО „Издательство АСТ”: ООО „Изд-во Астрель”: ООО „Русские словари”, 2001. – 624 с.
Shaparova N. Kratkaya encyklopediya slavyanskoj mifologii [Brief Encyclopedia of Slavonic Mythology]. – M.: ООО „Izdatelstvo AST”: ООО „Izd-vo Astrel”: ООО „Russkie slovari”, 2001. – 624 s.
6. The book of symbols. Reflections on archetypal images / Kathleen Martin (editor). – Taschen, 2010. – 810 с.

Nestelieiev M.A., Moskalenko M.N. The mythologem of water in V. Stus` s book of poems „Palimpsests”

Abstract. The mythological symbol of water in the Ukrainian poet of sixties V. Stus` s book of poems „Palimpsests” is analyzed in the article. The invariants of this mythologem and the frequency of its use are studied. The features of the image and context using of mythologem of water in the V. Stus` s poetries are determined.

Keywords: *symbol, mythologem, poets of sixties, invariant, water*

Нестелеев М.А., Москаленко М.Н. Мифологема воды в сборнике В. Стуса „Палимпсесты”

Аннотация. В статье анализируется мифологический символ воды в сборнике украинского поэта-шестидесятника Василия Стуса „Палимпсесты”. Исследовано инварианты этой мифологеми и частотность их употребления. Определены особенности образного и контекстного использования мифологеми воды в поэзиях Василия Стуса.

Ключевые слова: *символ, мифологема, шестидесятники, инвариант, вода*